

Βυζαντινή μελουργία. Από τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους ως τη μεγάλη μεταρρύθμιση του 19ου αιώνα (Αχιλλέας Γ. Χαλδαιάκης, Αναπληρ. Καθηγητής Τμήματος Μουσικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών)

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

image not found or type unknown

Το έτος 1336 -κατά το οποίο παραδίδεται ο

περισπούδαστος κώδικας 2458 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος- αποτελεί αναμφίβολα ορόσημο σημαντικότατο για την γνώση και ακολουθία των υπερχιλίων μελουργών της ψαλτικής τέχνης. Ο κώδικας τούτος, που εγκαινιάζει την επωνυμία στην τέχνη, μνημονεύει τους κυριότερους μελουργούς της εποχής που εκπροσωπεί (14^ο αι.).

Απ' αυτούς ξεχώρισαν σαφώς με ευρύτατη ανθολόγηση της μελουργικής της δραστηριότητας στη χειρόγραφη παράδοση της Ψαλτικής, "η περίφημη τριανδρία"

του πρώτου μισού του ΙΔ΄ αιώνας, όπως εύστοχα χαρακτηρίσθηκαν, με πρεσβύτερο τον Νικηφόρο Ηθικό και νεώτερους τον Γλυκύ Ιωάννη και “τους διαδόχους αυτού και φοιτητάς” Ξένο Κορώνη και τον “χαριτώνυμο” Ιωάννη Κουκουζέλη.

Οι βυζαντινοί δημιουργοί

Οι Βυζαντινοί μελουργοί Ιωάννης Δαμασκηνός και Ιωάννης ο Κουκουζέλης και οι μεταβυζαντινοί Μπαλάσιος ιερέας και Γερμανός επίσκοπος Νέων Πατρών (Μικρογραφία σε “Ανθολογία της Παπαδικής”. Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας αρ. 0178, έτους 1815)

Η μουσική παρακαταθήκη των μεγάλων μελουργών του ΙΔ΄ αιώνας, που κυρίως αφορούσε στη διαμόρφωση της λεγομένης καλοφωνίας ή στη μελική επένδυση γενικότερα των ψαλμών του Δαβίδ (που συνιστούν και το σταθερό ρεπερτόριο του εκκλησιαστικού νυχθημέρου, οροθετώντας ταυτόχρονα το παπαδικό γένος μελών της ψαλτικής), δημιούργησε απaráμιλλα φωνητικά μνημεία, ανυπέρβλητου κάλλους και μελουργικής δεινότητας. Η τάση αυτή συνεχίστηκε ευδοκίμως και

κατά τόν ΙΕ΄ αιώνα, κυρίως από τόν Λαμπαδάριο Ιωάννη Κλαδά -μελουργό που κατ'έξοχήν εξύμνησε τη Θεοτόκο (αξεπέραστη παραμένει η μελοποίηση των οίκων του ακαθίστου Ύμνου που φιλοπόνησε) -και τους περι αυτόν μελουργούς, Ιωάννη Λάσκαρη τον Σηρπαγόνο, Μανουήλ Αργυρόπουλο, Μανουήλ Βλατηρό, Μανουήλ Γαζή κ.α. Απο τα μέσα περίπου του ιδίου αιώνας και εννετεύθεν καταλυτική είναι η παρουσία του θαυμαστού Μανουήλ Λούκα του Χρυσάφη, “λαμπαδαρίου του ευαγούς βασιλικού κλήρου”, με μελουργικό έργο καίριο και πολυδιάστατο, και των συγχρόνων του μελουργών Γρηγορίου Μπούνη του Αλυάτου, Γερασίμου ιερομονάχου του Χαλκεοπούλου (μαθητού του Χρυσάφη), Μάρκου μητροπολίτου Κορίνθου του Ξανθοπούλου, Ιωάννου ιερέως του Πλουσιαδηγού κ.ά.

Η πρώτη μεταβυζαντινή άνθηση

Οι μελουργοί Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης και Πέτρος Μπερεκέτης, από τους κυριότερους εκπροσώπους της αναγέννησης του 17ου αι. Ο Πέτρος Πελοποννήσιος και ο Μανουήλ Χρυσάφης, μεγάλοι μελουργοί του 19ου & 15ου αι. αντίστοιχα. (Μικρογραφία σε “Ανθολογία της Παπαδικής”. Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας, αρ. Θ178, έτους 1815) Η πρώτη μεταβυζαντινή άνθηση

Κατά τον ΙΣΤ΄ αιώνα, το πεδίο δράσης μετατίθεται από του τουρκοκρατούμενο καθ' αυτό ελληνικό χώρο – που αρκείται στη συντήρηση της διαμορφωμένης παραδόσεως – στα περιφερειακά κέντρα, απ' όπου προέρχονται πλέον οι πρωτ'ότυπες μελικές δημιουργίες με επιτόπιο βεβαίως μουσικό ύφος. την περίοδο αυτή (ΙΣΤ΄ – ΙΖ΄αι.) αυδοκιμούν κυρίως Κρήτες μουσικοί – με εξάρχοντες τους Αντώνιο και Βενέδικτο Επισκοποπούλους, Κοσμά Βαράνη, Δημήτριο Νταμιά, Ιγνάτιο Φριέλο κ.ά. αλλά και Κύπριοι μελουργοί – όπως ο Ιωάννης και Θωμάς Κορδοκοτοί, Κωνσταντίνος Φλαγγής και ο περιώνυμος Ιερώνυμος Τραγωδιστής. Δεν αποτελεί περίπτωση αμελητέα η ανάπτυξη της Ψαλτικής στη Σερβία και Μολδαβία, με κυριοτέρους εκπροσώπους τους, περί τη “Μονή Πούτνης” ακμάζοντας, Ευστάθιο μοναχό, Αντώνιο ιερομόναχο και το διάκονο Μακάριο. Παράλληλα, προς το τέλος του ΙΣΤ΄ αιώνα, η έντεχνη προσωπική δημιουργία αναβιώνει στην Κωνσταντινούπολη, έπειτα από μακρύ διάστημα συντηρητισμού και στασιμότητας, και αναδεικνύει εξέχουσες μουσικές φυσιογνωμίες, που θέτουν τα θεμέλια για τη διαμόρφωση νέων ειδών μελοποιίας και τη γενικότερη αναγέννηση της Ψαλτικής. Ο Πατριάρχης Θεοφάνης ο Καρύκης, για παράδειγμα, ψηφίζεται για το “τονισθέν άμα και καλλωπισθέν” ειρμολόγιόν του, το οποίο εν συνεχεία μελίζεται και από το “νέο Κουκουζέλη” Ιωάσαφ, ο Μελχισεδέκ επίσκοπος Ραιδεστού για την πρώτη μελοποιημένη δοξολογία, ο Γεώργιος Ρεδαιστηνός για τη νέα παράδοση του μέλους του Στιχηραρίου και ο λεγόμενος Αρσένιος ο μικρός ως “πρόδρομος” των καλοφωνικών ειρμών. Πολλοί ακόμη σπουδαίοι μελουργοί της εποχής εκόμισαν ένα είδος καινοτομίας στην υφισταμένη μουσική δημιουργία.

Ο μελουργός Πέτρος Μπερεκέτη, από τους κυριότερους εκπροσώπους της αναγέννησης του 17ου αι., συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση του Καλοφωνικού Ειρμολογίου. (Μικρογραφία στο χειρόγραφο αρ. 302 της Μονής Ξηροποτάμου, 18ου αι.

Το μεγάλο “ξέσπασμα”, η αναγέννηση της βυζαντινής μελοποιίας συντελείται στο δεύτερο μισό του ΙΖ΄ αιώνας, με τη δεύτερη τώρα μεγάλη τετρανδρία των μελουργών Παναγιώτου του νέου, Χρυσάφη και πρωτοψάλτου, Γερμανού επισκόπου Νέων Πατρών, Μπαλασίου ιερέως και νομοφύλακος και Πέτρου Μπερεκέτη του μελωδού. Η μελοποίηση τόσο του Στιχηραρίου όσο του του Αναστασιματαρίου απο

τον Παναγιώτη Χρυσάφη παραμένει μοναδική, ενώ πάλι το “ασματομελιρυτόφθογγον Στιχηραρομούσιον” του Γερμανού Νέων Πατρών, αποτελεί μουσική σύνθεση αξεπέραστη με καλλιτεχνική αξία διαχρονική. Μη εξαιρετέος επίσης ο καλλωπισμός του παλαιού ειρμολογίου απο το λογιώτατο νομοφύλακα Μπαλάσιο – ο οποίος με τη σπουδαιότατη εξήγηση του “εξ Αθηνών” νεκρωσίμου τρισαγίου στα 1670 εγκαινιάζει τις “εξηγητικές ανησυχίες” για απλούστευση της γραφής και μας εισάγει στη “μεταβατική εξηγητική περίοδο” εξελίξεως της σημειογραφίας. Ο χαλκέντερος “πατήρ των καλοφωνικών ειρμών” Πέτρος Μπερεκέτης συμβάλλει στη διαμόρφωση του Καλοφωνικού ειρμολογίου. Κοντά σ’ αυτούς πλειάδα αξιολογώτατων μουσικών συντελούν στη θαυμαστή άνθηση και ακμή της τέχνης ως τις αρχές του ΙΗ΄ αιώνας.

Η γόνιμη “στασιμότητα”

Στο μεσοδιάστημα του αιώνας τούτου, η παρατηρούμενη πρόσκαιρη στασιμότητα μεταφράζεται μάλλον ως αναμονή και προετοιμασία για την τελευταία μεγάλη αναλαμπή της τέχνης που ξεσπά στα τέλη του ΙΗ΄ και εκτείνεται ως τις αρχές του ΙΘ΄ αιώνας. Ο Παναγιώτης Πρωτοψάλτης ο Χαλάτζογλου – για νά αναφερθούν οι κυριότεροι εκπρόσωποι αυτών των χρόνων (1720 – 1770)- και ο Κύριλλος Μαρμαρηνός πρώην επίσκοπος Τήνου, εκπονούν σπουδαίες θεωρητικές συγγραφές, ο εμβριθής πρωτοψάλτης Δανιήλ αναπτύσσει αξιοθαύμαστο συνθετικό έργο και ευδοκimei “εν τους συμμίκτοις μαθήμασι” και ο μαθητής του Ιωάννης ο Τραπεζούντιος – αναντίρρητα η μορφή που δεσπόζει της περιόδου αυτής- επιδίδεται με ζήλο στη σύνθεση και την αντιγραφή μουσικών κωδίκων, και το σπουδαιότερο, μεταχειρίζεται “πρόπον του γράφειν, όστις είναι διάφορος του παλαιού και κλίνει το εξηγηματικόν”, ο οποίος “εστάθη η ρίζα του εξηγηματικού τρόπου ον μεταχειρίσθη ο μαθητής αυτού Πέτρος”. Τούτη η τελευταία παρατήρηση του Χρυσάνθου σκιαγραφεί το βασικότερο μέλημα των μελουργών που ευδοκιμούν κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια (1770 -1820): τη δημιουργία νέου αναλυτικότερου γραφικού συστήματος, προσιτού στο πλήθος των φιλομούσων.

Η κοίμηση του Αγίου Δημητρίου. Μπροστά στο σκήνωμα του αγίου, πρωτοψάλτες με επίσημη ενδυμασία. (Φορητή εικόνα των μέσων του 16ου αιώνας, Βενετία, Ελληνικό Ινστιτούτο).

Η μεγάλη μεταρρύθμιση

Την αδήριτη αυτήν ανάγκη - με παράλληλη μέριμνα για δημιουργία μελών “συντομοτέρων”, “ευσυνόπτων” ή και “χύμα ψαλλομένων” κατά πώς απαιτούσαν τα νέα λατρευτικά ήθη - υπηρέτησαν πιστοί οι μεγαλοφυείς μουσικοί της εποχής.

Οι μελουργοί Πέτρος Βυζάντιος ο φυγάς, Δανιήλ ο
Λαμπαδάριος, Ιωάννης ο Τραπεζούντιος και Ιάκωβος
ο Πρωτοψάλτης.

Οι “δύο Πέτροι” ο Πελοποννήσιος και λαμπαδάριος και ο Βυζάντιος ο Πρωτοψάλτης με τη δημιουργία του αργού και συντόμου Αναστασιματαρίου και Ειρμολογίου, ο Πελοποννήσιος πρωτοψάλτης Ιάκωβος με το ανεπανάληπτο “στίλβωτρο των ιεροψαλτών” αργό Δοξαστάριο του, ο κωδικογράφος Απόστολος Κώνστας ο Χίος με το λαμπρό εξηγητικό έργο του και άλλοι οδηγούν ουσιαστικά, ως “ευεργεσία του έθνους” χαρακτηρισθείσα, μουσική μεταρύθμιση του 1814 και την επιβολή της “Νέας μεθόδου αναλυτικής σημειογραφίας”. Αυτή συντελείται με την αποφασιστική συνδρομή των “τριών διδασκάλων” όπως επικράτησε να αποκαλούνται ο Χρύσανθος ο “εκ Μαδύτων”, ο Πρωτοψάλτης Γρηγόριος ο λευίτης και ο Χαροφύλαξ της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Χουρμούζιος ο Γιακαλής. Τόσο οι τρεις παραπάνω δάσκαλοι, όσο και οι αγιορείτες ιερομόναχοι, Ματθαίος Βαροπεδηνός, ο Εφέσιος, Νικόλαος Δοχειαρίτης, Ιωάσαφ Διονυσιάτης και Θεοφάνης Παντοκρατορινός, πέρα απ’ τό προσωπικό συνθετικό ή θεωρητικό έργο τους κληροδότησαν στις επερχόμενες γενεές, εξηγημένο στη Νέα Μέθοδο, το μεγαλύτερο τμήμα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελικής παραγωγής “εις

κοινόν όφελος.

Πηγή: Η παραπάνω μελέτη δημοσιεύθηκε στο ένθετο “Επτά ημέρες” της Εφημερίδας “Καθημερινή” στις 16 Απριλίου 1995 στο Αφιέρωμα με τίτλο “Εκκλησιαστική μελουργία”.